

Katalog pečětí, pečetiděl a sbírkových odlišků z archivů České republiky, ed. Josef Hora, Vladimír Růžek, 3. Edice, Stav zpracování katalogu k 23.5.2011., CD-ROM s. l. et a. [Praha 2012], 335 MB, 58782 rekordy

Prowadzona od 1997 r. akcja elektronicznego katalogowania materiałów sfragistycznych w zasobach archiwów Republiki Czeskiej osiągnęła trzeci etap (szczegóły tej akcji w jej wcześniejszej fazie, ze wskazaniem na obecność w tych katalogach licznych poloniców, przedstawiłem w pracy: W. Mischke, *Pieczęcie polskie w czeskich bazach internetowych*, w: *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 477–498). Na jego sfinalizowanie trzeba było czekać 10 lat (druga edycja ukazała się w 2002 r.), a przyczyną przedłużających się prac była zmiana partnera cyfrowego opracowania oraz kryzys finansowy. Nowa edycja obejmuje 58782 rekordy (o 21427 więcej niż w poprzedniej edycji). Liczby te nie są tożsame z liczbą skatalogowanych pieczęci, bowiem pieczęcie dwustronne rejestrowane są w dwóch oddzielnych rekordach, których struktura i układ pozostają nie zmienione (układ haseł katalogu przedstawiłem w cytowanym artykule, tamże, s. 479–483 oraz Aneks nr 1: *Kwestionariusz spisu materiału sfragistycznego zachowanego w archiwach Republiki Czeskiej*, tamże, s. 490–498).

Znaczny wzrost liczby obiektów objętych katalogiem, przekraczający wcześniejsze zapowiedzi, jest bardzo pozytywnym zjawiskiem. Niestety, nośnik tej bazy danych dostępny jest jedynie w zamkniętym obiegu, dlatego z tym większą niecierpliwością należy teraz oczekiwać udostępnienia katalogu on-line. Prace nad tym trwają, ale obecnie trzeba zadowolić się poprzednią wersją dostępną na stronach firmy AiP Beroun s.r.o. (zob. *Katalog pečětí, pečetiděl a sbírkových odlišků. Soupis sfragistického materiálu uloženého v Archivu České republiky*, URL < <http://database.aipberoun.cz/pecete/> [dostęp: 28.03.2014]). Innym — i to już trwałym — mankamentem tego zestawienia jest nowa numeracja rekordów, co powoduje, że wszelkie referencje do poprzedniej edycji tracą aktualność. Oczywiście sygnatury poszczególnych archiwaliów pozostają bez zmian, co pozwala na identyfikację obiektów.

Właściwie na zakończenie tej informacji mogę powtórzyć opinię wyrażoną w cytowanej publikacji: „jestem pełen podziwu dla wykonanej pracy i nie cofnę się przed wyrażeniem nadziei, że nasze archiwa skorzystają z tego wzoru, tak byśmy nie musieli naszym sąsiadom tylko zazdrościć tego, jakże pożytecznego, narzędzia” (W. Mischke, *Pieczęcie polskie*, s. 479). Zasoby sfragistyczne archiwów czeskich i mórskich w poprzedniej edycji katalogu mamy pod jednym

adresem, podczas gdy ewidencja pieczęci w Polsce pozostaje przedmiotem zabiegów poszczególnych placówek (zob. J. Klima, *Zbiory sfragistyczne w Polsce — raport z wyszukiwania informacji w Internecie*, w: *Zbiory pieczęci w Polsce*, s. 499–515).

W.M.

Gesamtverzeichnis der Siegel im Gatterer-Apparat, bearb. v. Karl Heinz Debus, Teil 1–2, Veröffentlichungen der Landesarchivverwaltung Rheinland-Pfalz, hrsg. v. Elsbeth Andre, 116, 1–2, Verlag der Landesarchivverwaltung Rheinland-Pfalz, Koblenz 2013, [Teil 1:] Beschreibungen, ss. V, 723, [Teil 2:] Abbildungen, ss. V, 376, il. barwnych pieczęci i znaków notarialnych 2571

Johann Christoph Gatterer (1727–1799) jest uważany za pioniera nauk dających poznawać źródła historyczne w kształceniu uniwersyteckim. Gatterer, syn analfabety, uczęszczał do norymberskich szkół z wykładowym językiem łacińskim. W 1747 r. zapisał się na Uniwersytet w Altdorfie, gdzie studiował teologię, orientalistykę, filozofię i matematykę. Po magisterium w 1751 r. i habilitacji w 1752 r. podjął pracę nauczyciela gimnazjalnego geografii i historii w Norymberdze. Od 1756 r. prowadził jako profesor równocześnie zajęcia z historii prawa i dyplomatyki w Auditorium Aegidianum. W 1759 r. objął profesurę historii w Getyndze, gdzie rozwinął szeroko zakrojoną działalność naukową, wydawniczą i organizacyjną, tworząc w 1764 r. Akademię Historyczną, zatwierdzoną w 1766 r. jako Królewski Instytut Historyczny (Königliches Historisches Institut) (zob. L. Graf zu Dohna, *Gatterer, Johann Christoph*, w: *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 6, Berlin 1964, s. 89–91).

W czasach Gatterera archiwa niemieckie w przeciwieństwie do francuskich były trudno dostępne dla uczonych. Istniała zatem konieczność stworzenia podręcznego aparatu do celów dydaktycznych z dyplomatyki, paleografii i sfragistyki. Johann David Köhler (1684–1755), nauczyciel Gatterera w Altdorfie i poprzednik na katedrze w Getyndze, pozostawił swojemu uczniowi zbiór pomocy naukowych z zakresu numizmatyki, dyplomatyki, heraldyki i geografii. W trakcie czterdziestoletniej działalności Gatterera na Uniwersytecie w Getyndze, aparat dydaktyczny powiększał się sukcesywnie drogą darów i zakupów o liczne archiwalia przede wszystkim z Austrii, Italii, Szwajcarii i Francji, a z Niemiec głównie z Hesji i Dolnej Saksonii. Pokażny zbiór pieczęci luźnych i odlewów trafił do Gatterera ze spu-

ścizny po przyjacielu Johannesie Heumannie (1721–1760), historyku prawa i znanym dyplomatyku na Uniwersytecie w Altdorfie. Po śmierci Gatterera aparat dydaktyczny przejął syn, Christoph Wilhelm Jakob Gatterer (1759–1838), profesor kameralistyki i technologii, a także dyplomatyki na Uniwersytecie w Heidelbergu. Syn systematycznie uzupełniał zbiór ojca kolejnymi nabytkami, ocalonymi po kasatach klasztorów nadreńskich w zamęcie rewolucji francuskiej, ale równocześnie sprzedał część dokumentów hrabiemu Charlsowi de Graimberg (1774–1864), który zapisał je w testamencie miastu Heidelbergowi. Natomiast wdowa po Gattererze juniorze wobec braku zainteresowania zakupem zbioru przez niemieckie archiwa i biblioteki sprzedała go w 1839 r. opatowi klasztoru cystersów św. Urbana w kantonie Lucerna. Po przegranej wojnie domowej konserwatywnych kantonów katolickich z liberalnymi nastąpiła kasata klasztoru w 1848 r. „Aparat Gatterera” wraz z archiwum i biblioteką klasztorną trafił do Biblioteki Kantonu w Lucernie, a po nieudanych próbach jego sprzedaży do British Museum i Monumenta Germaniae Historica, cenny zbiór 4306 dokumentów z lat 878–1828 został przeniesiony do Archiwum Państwowego w Lucernie. W 1985 r. archiwum w Lucernie złożyło propozycję sprzedaży „Aparatu Gatterera” Archiwum Krajowemu w Spirze za milion franków szwajcarskich. Dzięki staraniom dra Karla Heinza Debusa, dyrektora archiwum w Spirze, doszło do zakupu „Aparatu Gatterera” w 1997 r.

Drukowany inwentarz pieczęci i znaków notarialnych z „Aparatu Gatterera” zawiera opis 2571 numerowanych pozycji z podstawowym podziałem na: a) cesarz, królowie i Rzesza (nr 1–51), b) papieże, legaci i sobory (nr 52–144), c) Palatynat i Hesja Nadreńska (nr 145–1446), d) Nadrenia Północna–Palatynat (nr 1447–1518), e) Niemcy z wyłączeniem Nadrenii–Palatynatu (nr 1519–2126), f) Europa z wyłączeniem Niemiec (nr 2127–2390), g) kraje pozaeuropejskie: Turcja, imperium osmańskie (nr 2391–2394), h) pieczęcie, odciski i odlewy nieznanego pochodzenia (nr 2395–2571). Opis składa się z identyfikacji właściciela tłoka, podania wymiarów, opisu wyobrażenia występującego w polu pieczętnym, brzmienia legendy, sygnatur(y) w „Aparacie Gatterera” (Speyer, Landesarchiv, zespół F7; Heidelberg Stadtharchiv, zespoły Urkundensammlung [= US], Städtische Urkundensammlung [= SUS]) ze sposobem przywieszenia lub odciśnięcia i stanem zachowania, literatury oraz ewentualnych reprodukcji. Część opisową dopełnia indeks osób i nazw geograficznych, skorowidz rzeczowy oraz wykaz źródeł i literatury. W indeksie występuje zbiorcze hasło „Polen [nr] 2371–2378”, które odsyła do następujących pieczęci: wielkiej koronnej Stanisława Leszczyńskiego z błędnym odczytem legendy, gdzie zamiast IEVER winno być SEVER i średnicą \varnothing 106 mm (nienotowana w literaturze, por. M. Gumowski, *Pieczęcie królów polskich*, Kraków 1910 [recte 1920], nr 157, s. 80: „Z pieczęci koronnych nie znalazłem jednak ani jednej, chociaż przynajmniej wielka korona istnieć musi”; tenże, *Sfragistyka polska*, w: tenże, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa 1960, s. 179; *Pieczęcie królów i królowych polskich. Tabularium Actorum Antiquorum Varsoviense Maximum, Divisio Primum — „InSimul”*, Warszawa 2010), bliżej nieznanego przedstawiciela panów von Erlach ze Śląska, sekretnej miasta Koło-

brzeg (M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku*, Toruń 1960, s. 113, nr 195, tabl. XV podaje inną średnicę \varnothing 46 mm), miasta Szczawno–Zdrój (niem. Ober–Salzbrunn), księcia szczecińskiego Bogusława X Wielkiego z 1481 r. (M. Gumowski, *Pieczęcie książąt pomorskich*, Zap. TNT, 16, 1950, z. 1–4, s. 50, nr 90 podaje niepewny odczyt legendy bez wymiarów i zamieszczenia reprodukcji), Uniwersytetu Wrocławskiego z XVIII i XIX w. W osobnym tomie zostały opublikowane na papierze kredowym cyfrowo opracowane fotografie 2571 pieczęci i znaków notarialnych. Natomiast dwustronicowe sprostowania i uzupełnienia do inwentarza pieczęci zostały udostępnione w wersji elektronicznej w Internecie: <<http://www.lha-rlp.de/fileadmin/download/Corrigenda.pdf>>. Dzięki publikacji K. H. Debusa został wprowadzony do obiegu naukowego szereg ineditów ze sfragistyki średniowiecznej i nowożytnej.

P.N.

***Guide to Manuscript Collections in the Czech Republic*, volume editor Marie Tošnerová, prepared for publication by Paweł Brodský, Marta Hradilová, Martina Hrdinová, Stanislav Petr, Martina Šumová, Marie Tošnerová, Prague 2011, ss. 640**

Siedemnastym tomem serii „Studie o rukopisech”, przygotowywanej pod auspicjami Komisji Katalogowania i Badań Rękopisów przy Archiwum Akademii Nauk Republiki Czeskiej, jest anglojęzyczny przewodnik po kolekcjach rękopisów znajdujących się na terytorium naszych południowych sąsiadów. Ze wstępu (s. 7) dowiadujemy się, że jest to publikacja wpisująca się jednocześnie w mniejszy poczet prac, na który składają się przewodniki po zasobach rękopiśmiennych, przechowywanych przez określone grupy instytucji. W pierwszym tomie cyklu opisano zbiory zgromadzone w bibliotekach zamkowych i pałacowych, w drugim — zbiory archiwalne, w trzecim — kolekcje przechowywane w muzeach i galeriach, natomiast część czwartą poświęcono bibliotekom centralnym i kościelnym. Obecna — piąta z serii — publikacja, stanowiąca podsumowanie i uaktualnienie poprzednich czterech, przeznaczona jest specjalnie dla odbiorców zagranicznych, co wyraża się w języku publikacji.

Ze względu na ograniczone miejsce (w stosunku do potężnej liczby 1175 opisanych instytucji przechowujących manuskrypty), Autorzy nie mogli zamieścić dokładnych opisów wszystkich kolekcji, tak jak miało to miejsce w przypadku poprzednich czterech tomów. W przypadku kolekcji posiadających drukowane katalogi ograniczono się tylko do ogólnej charakterystyki zespołu, nieco więcej miejsca poświęcano natomiast kolekcjom słabiej rozpoznany, nieposiadającym takich katalogów. Wówczas — poza informacjami ogólnymi — wyliczono także najstarsze (pochodzące sprzed 1526 r.) rękopisy danego zbioru.

Schemat informacji podawanych w Przewodniku jest typowy dla tego typu publikacji. Każdej instytucji poświęcono osobny akapit, oznaczony numerem od 1 do 1175. Instytucje uszeregowano alfabetycznie, według podanej w nagłówku nazwy miejscowości przechowywania kolekcji.

Jeżeli w danym mieście jest kilka instytucji — decydowała jej nazwa. Wszystkie akapity zbudowane są w analogiczny sposób: pod nagłówkiem znajdziemy adres pocztowy i — sporadycznie — adres strony internetowej. Na prośbę właścicieli lub administratorów niektórych bibliotek zamkowych, ich dane adresowe celowo pominięto. W dalszej kolejności zamieszczono krótką informację na temat dziejów kolekcji oraz jej charakterystykę (w przypadku znaczących i starszych zbiorów, np. Biblioteki Lobkowiczów [Nelahozeves], nr 622, opis jest znacznie dłuższy). Następnie podano wielkość zbioru, wyrażaną nie w liczbach bezwzględnych, a tylko określaną orientacyjnie, przy pomocy liczby gwiazdek. I tak instytucję przechowującą mniej niż 10 rękopisów oznaczano jedną gwiazdką, przy 11–50 rękopisach — dwiema gwiazdkami, przy 51–100 — trzema, przy 101–250 — czterema, przy 251–500 — pięcioma, a kolekcje liczące powyżej 500 jednostek — sześcioma gwiazdkami. Dalej znajduje się informacja, jakich czasów (roku lub wieku) sięga kolekcja. W tym miejscu należy zaznaczyć, że pod rozważę brano tylko rękopisy pochodzące najpóźniej z 1899 r. Kolejne punkty informują, jakie są języki rękopisów, jaka jest zawartość kolekcji (gatunkowa i tematyczna — np. kroniki, materiały osobiste, katalogi biblioteczne, a także historia, medycyna, prawo, religia, teologia, filozofia, gastronomia, heraldyka, polityka itp.). Na końcu zamieszczono informację bibliograficzną, zwłaszcza odsyłacze do jednego z czterech poprzednich tomów przewodnika, w którym szerzej opisano kolekcję, lub — jeśli takowy istnieje — do drukowanego katalogu.

Główna część Przewodnika (s. 13–505) wypełnia ponad 3/4 objętości całej publikacji. Resztę — poza krótkim wstępem (s. 7–12) — stanowią zestawienia pomocnicze: indeks imion (s. 507–528), indeks nazw geograficznych (s. 529–551), aneks ilustracyjny (s. 553–568), indeks rzeczowy (s. 569–633), lista skrótów (s. 635 n.) oraz suplementy (s. 637 n.).

Recenzowana praca, mimo podawania informacji w bardzo skrótovej formie, stanowi niezwykle przydatną pomoc w kwerendach. Ze względu na ogromną liczbę instytucji przechowujących rękopisy w Republice Czeskiej, Przewodnik należy traktować tylko jako punkt wyjścia w dalszych poszukiwaniach — przy jego pomocy łatwiej odzyskamy informacje, a nawet katalogi poszczególnych kolekcji. Prezentowana publikacja największe znaczenie ma (ze względu na język) dla użytkowników zagranicznych, z natury rzeczy słabiej zorientowanych w realiach czeskich. To wyjście naprzeciw potrzebom obcokrajowców jest szczególnie warte podkreślenia.

T.G.

Marek I. Baraniak, *Zjawisko targumizacji na podstawie Targumu do Pieśni nad Pieśniami. Krytyczna edycja tekstu z manuskryptu M 1106 z analizą egzegetyczno-hermeneutyczną i tłumaczeniem*, Dom wydawniczy Elipsa, Warszawa 2013, ss. 356

Rękopis M 1106 to trzynastowieczny pergaminowy kodeks zawierający tekst Biblii hebrajskiej, wraz z aramejskimi targumami większości ksiąg biblijnych, przechowywany

w Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego. Marek Baraniak opracował część tego kodeksu, a mianowicie aramejski targum biblijnej Pieśni nad Pieśniami. Termin „targum” oznacza głównie przekład tekstu biblijnego, lecz — jak pokazuje M. Baraniak — jest to często również jego swobodna trawestacja i interpretacja alegoryczna. Książka zawiera krytyczną edycję tekstu aramejskiego, wraz z omówieniem jego zależności od innych średniowiecznych rękopisów tego tekstu. Ponadto Autor przedstawia swój przekład tekstu targumu i obszernie omawia zastosowane w nim metody targumizacji. Ważnym składnikiem opracowania Baraniaka jest dyskusja nad pojęciem targumizacji targumu, a zatem modyfikacji istniejącego wcześniej przekładu aramejskiego i jego rozbudowę zgodnie z kryteriami stosowanymi przez targumistów. Bardzo użyteczne dla polskiego czytelnika będzie również przeglądowy rozdział dotyczący samego zjawiska powstawania aramejskich targumów biblijnych, ich datowania i wewnętrznych różnic (s. 46–71).

Ł. N.-S.

Zachodnie reguły monastyczne, przekład: Krzysztof Bielawski, o. Andrzej Bober SJ (†), s. Małgorzata Borkowska OSB, Irena Gano (†), Stanisław Kalinkowski, Przemysław Nehring, ks. Kazimierz Obrycki, Beata Spieralska, ks. Marek Starowieyski, ks. Paweł Wygralak, wstępy: ks. Józef Naumowicz, Przemysław Nehring, ks. Arkadiusz Nocoń, ks. Marek Starowieyski, opracowanie: Tomasz Dekert, Michał T. Gronowski OSB, Szymon Hiżycki OSB, red. ks. Marek Starowieyski, Tyniec — Wydawnictwo Benedyktynów, Źródła monastyczne, 50, Starożytność, 33, Kraków 2013, ss. 1194, nlb. 7

Imponująca objętość publikacji, znaczna liczba wymienionych współpracowników oraz żalobne krzyżyki przy dwóch nazwiskach uzasadniają domysł o długim procesie powstawania monumentalnej edycji. Tylko pozornie mogłoby się wydawać, że sytuacja na polu publikacji najdawniejszych reguł zakonnych lub klasztornych była w Polsce zadowalająca. Istotnie, pomijając już wcześniejsze odosobnione i nie zawsze odpowiadające wymogom naukowym publikacje, w 1980 r. jako 26 tom serii Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy ukazał się, w zgrzebnej, charakterystycznej dla tej zasłużonej serii, formie zewnętrznej, tom *Starożytne reguły zakonne*, przygotowany przez ks. Marka Starowieyskiego. Mógł on objąć jedynie część materiału, w dodatku, jak wyjaśnia ks. Starowieyski we wstępie do nowej edycji (s. 49–57), zarówno okoliczności zewnętrzne, jak również stopień dostępności w Polsce nowych krytycznych edycji i opracowań, limitowały ówczesne możliwości edytorskie i choć w ostatnim trzydziestoleciu ukazała się pewna liczba wydań dawnych reguł (także w redagowanej przez niezmordowanego ks. Starowieyskiego serii Źródła monastyczne, zwłaszcza tomy 3, 5–6, 11, 13, 40), nadal spora ich część nie doczekała się polskiego przekładu. Ukazanie się publikacji wymienionej w nagłówku zmienia sytuację w sposób zasadniczy.

Obejmuje ona teksty powstałe na przestrzeni wieków IV-VII na obszarze północnej Afryki, Italii, Galii, Brytanii i Półwyspu Pirenejskiego, pomija natomiast reguły irlandzkie, bizantyjskie i wschodnie. Pominięto Regułę św. Benedykta i tzw. Regułę Mistrza, wydane w 40 tomie Źródeł monastycznych w 2006 r. Materiał źródłowy dotyczący zasad funkcjonowania starożytnych i wczesnośredniowiecznych wspólnot monastycznych jest różnorodny, dlatego edycja oprócz reguł we właściwym tego słowa znaczeniu obejmuje także ważne pisma (fragmenty pism) innego rodzaju odnoszące się do tej kwestii. Znaczna część tekstów nie była dotąd tłumaczona na język polski. Struktura tomu jest następująca (jeżeli nie zaznaczam inaczej, teksty są pióra M. Starowieyskiego, same edycje są dziełem zbiorowym): Wstęp (s. 29–57) objaśniający pojęcie reguły monastycznej i prezentujący nową publikację, oraz Wiadomości ogólne (s. 59–116), na które składają się: przedruk rozprawki pt. Reguła pióra benedyktyna Odo Casela (s. 61–78), chronologiczne i geograficzne zestawienia poszczególnych reguł i relacji między nimi zachodzących (s. 79–94), omówienie poszczególnych zbiorów reguł (s. 95–101) i selektywna (co oczywiste), ale reprezentatywna bibliografia ogólna (s. 103–116). Bibliografie szczegółowe umieszczone zostały w odpowiednich miejscach tekstu i nie będę o nich wspominał.

Kolejną częścią są trzy rozprawy dotyczące „tekstów-matek” — dzieł wytyczających drogi monastycyzmowi zachodniemu: Św. Pachomiusz, jego Reguły i monastycyzm pachomiański (M. Starowieyski, s. 119–147), Św. Bazyl Wielki, jego pisma monastyczne i monastycyzm bazyliński (J. Naumowicz, s. 149–182) i Jan Kasjan i jego dzieła ascetyczno-monastyczne (A. Nocoń, s. 183–223). Rozdział 4 zajmuje „Prawodawstwo św. Augustyna” (s. 227–283), najobszerniejszy (s. 287–666) jest rozdział 5 — reguły galijskie, rozdział 6 — reguły iroszkockie kręgu św. Kolumbana (s. 670–738), rozdział 7 — reguły italskie łącznie z regułą Eugipiusza (s. 740–899), wreszcie rozdział 8 — reguły półwyspu Pirenejskiego (s. 902–1123). Każdy publikowany tekst poprzedzony jest wstępem (wraz z bibliografią szczegółową). Pożyteczne są mapki poprzedzające każdą z „geograficznych” części zbioru (ich wykaz i proveniencja na s. 1127). Na wyposażenie edytorskie składają się: wykaz skrótów (s. 13–22), indeks biblijny, indeks pisarzy i źródeł pozabiblijnych, indeks imion i nazw własnych oraz indeks rzeczowy. Na stronach nieliczbowanych umieszczono dokładny wykaz opublikowanych tomów serii Źródła monastyczne, których liczba wzrosła do chwili ukazania się omówionego tomu do 62.

J.S.

J[ohann] F[riedrich] Böhmer, *Regesta Imperii*, hrsg. von der Österreichischen Akademie der Wissenschaften — Regesta Imperii — und der Deutschen Kommission für die Bearbeitung der Regesta Imperii bei der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz, IV. Die Regesten des Kaiserreiches unter den Karolingern 751–918 (987), Bd. 4: Papstregesten 800–911, Teil 2: 844–872, Lfg. 2: 858–867 (Nikolaus I.),

erarbeitet von Klaus Herbers, Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar 2012, ss. XXXII, 444; J[ohann] F[riedrich] Böhmer, *Regesta Imperii*, hrsg. von der Österreichischen Akademie der Wissenschaften — Regesta Imperii — und der Deutschen Kommission für die Bearbeitung der Regesta Imperii bei der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz, IV. Die Regesten des Kaiserreiches unter den Karolingern 751–918 (987), Bd. 4: Papstregesten 800–911, Teil 3: 872–882, erarbeitet von Veronika Unger nach Vorarbeiten von Dorothee Arnold, Klaus Herbers und Sofia Meyer, Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar 2013, ss. XXVI, 547

W 1999 r. Klaus Herbers opublikował pierwszy tom regestów papieskich dla okresu Karolingów z pontyfikatów Sergiusza II (844–847), Leona IV (847–855) i Benedykta III (855–858) [J. F. Böhmer, *Regesta Imperii*, I: *Die Regesten des Kaiserreiches unter den Karolingern 751–918 (926/962)*, Bd. 4: *Papstregesten 800–911*, Tl. 2: 844–872, Lfg. 1: 844–858, erarbeitet v. K. Herbers, Köln–Weimar–Wien 1999] oraz antypapieży Jana i Anastazego, jak również fikcyjnej postaci papieży Joanny (zob. ostatnio M. Kerner, K. Herbers, *Päpstin die Johanna. Biographie einer Legende*, Köln–Weimar–Wien 2010). Do pontyfikatu Benedykta III (855–858) należy dodatkowo odnieść regesty ze *Zbioru kanonów* kardynała Deusdedita, por. W. Kurze, *Notizen zu den Päpsten Johannes VII., Gregor III. und Benedikt III. in der Kanonensammlung des Kardinals Deusdedit*, „Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken”, 70, 1990, s. 23–45; P. Nowak, „*Dagome iudex*” w „*Zbiorze kanonów*” kardynała Deusdedita, *St. Źródł.*, 51, 2013, s. 78 n.

Będące przedmiotem omówienia kolejne dwa tomy stanowią kontynuację projektu regestów papieskich w ramach serii *Regesta Imperii* (por. recenzje, *St. Źródł.*, 50, 2012, s. 151 n.; tamże, 51, 2013, s. 235). Ważny dla dziejów papieżstwa wczesnego średniowiecza pontyfikat Mikołaja I (858–867) wciąż nie posiada nowoczesnej monografii. Natomiast podstawowym opracowaniem do czasów pontyfikatu Jana VIII (872–882) jest opublikowana niedawno dysertacja doktorska Dorothee Arnold, *Johannes VIII. Päpstliche Herrschaft in den karolingischen Teilreichen am Ende des 9. Jahrhunderts*, (Europäische Hochschulschriften, Reihe XXIII: Theologie, 797), Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien 2005 (recenzja P. Nowak, *Kwart. Hist.*, 113, 2006, nr 1, s. 123–125).

Tom regestów papieskich Mikołaja I został opracowany przez kierownika Katedry Historii Średniowiecznej i Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Frydryka Aleksandra w Erlangen, a wolumin poświęcony Janowi VIII przygotowały do druku w latach 1998–2012 kolejne doktorantki prof. K. Herbersa, D. Arnold, S. Seeger (obecnie Meyer) i V. Unger. Do obu pontyfikatów zachowała się bogata dokumentacja źródłowa. Tom regestrów Jana VIII, zachowany w unikatowej kopii z drugiej połowy XI w. (sygn. Reg. Vat. 1), obejmujący niekompletną korespondencję z sześciu ostatnich lat pontyfikatu (314 listów z lat 876–882), stanowi najważniejsze źródło dla tego okresu (Podstawowym

opracowaniem pozostaje D. Lohrmann, *Das Register Papst Johannes' VIII. (872–882). Neue Studien zur Abschrift Reg. Vat. 1, zum verlorenen Originalregister und zum Diktat der Briefe* (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom, 30), Tübingen 1968). Poza tym szereg dalszych wiadomości do obu pontyfikatów przynoszą ekscerpty z listów, zachowanych w rozmaitych zbiorach prawa kanonicznego, jak również oficjalne żywoty papieży w *Liber pontificalis*, a także akta synodów, zebrane w edycji krytycznej MGH Concilia, t. 3, 4, 5.

Oba tomy składają się ze wstępu, 870 i 727 regestów przywilejów i listów oraz wiadomości ze źródeł narracyjnych, zestawienia charakterystycznych dla danego formularza, pierwszych pięciu słów kontekstu dokumentu (*initium*), konkordancji numerów z innymi wydawnictwami regestów papieskich, wykazu źródeł rękopiśmiennych i recepcji w zbiorach prawa kanonicznego, łącznego zestawienia źródeł i literatury, a dla materiału z pontyfikatu Jana VIII został także opracowany indeks osób i nazw geograficznych. Z pontyfikatu Mikołaja I zachowały się dwa oryginały papirusowe (nr 623, 624), z czego jeden w nieczytelnym fragmencie (nr 623), a z czasów Jana VIII przywilej dla klasztoru św. Filiberta w Tournus z 15 X 876 (nr 196). Zdecydowany prym spośród odbiorców listów i przywilejów papieskich wiódł episkopat oraz instytucje kościelne z Królestwa Franków Zachodnich, Lotaryngii, Burgundii i poszczególnych regionów Italii. W listach papieża Mikołaja I po raz pierwszy pojawiają się cytaty z fałszywych dekretów pseudoizydoriańskich, których sporządzenie K. Zechiel–Eckes postuluje zlokalizować w Korbei nad Sommą już w latach trzydziestych IX w. (zob. moją recenzję, St. Źródł., 50, 2012, s. 185 n.). Innym z najczęściej dyskutowanych w historiografii zażytków dyplomatycznych pozostają *Responsa Nicolai I papae ad consulta Bulgarorum* — odpowiedzi papieża Mikołaja I udzielone Borysowi–Michałowi w związku z narzuconymi po chrystianizacji Bułgarii rytuałem religijnym i obyczajami (nr 822; zob. też SSS, t. 4, 1970–1972, s. 491 n.). Z kolei dla badacza dziejów Wielkich Moraw istotna będzie informacja, że aż 21 lakonicznych, łacińskojęzycznych regestów z *Bohemia–Moravia Pontificia* (zob. moją recenzję, St. Źródł., 49, 2011, s. 149 n.), doczekało się w obu tomach znacznie obszerniejszego komentarza rzeczowego.

Tomy regestów papieskich z pontyfikatów Mikołaja I i Jana VIII stanowią znakomite narzędzie pracy zarówno dla historyków Kościoła w czasach Karolingów, jak i badaczy źródeł powszechnego prawa kanonicznego pełnego średniowiecza. Należy jednak z żalem odnotować, że nowsze wyniki badań nad tradycją rękopiśmienną zbiorów prawa kanonicznego nie zostały uwzględnione w regestach Mikołaja I i Jana VIII, a jedynie zasygnalizowane we wstępie K. Herbersa (s. XVIII z przyp. 76). Problematiczne jest również pozostawienie luki w opracowaniu regestów z krótkiego pontyfikatu Hadriana II (867–872) i soboru konstantynopolańskiego IV (869/70 r.).

P.N.

Klaus Zechiel–Eckes, *Die erste Dekretale. Der Brief Papst Siricius' an Bischof Himerius von Tarragona vom Jahr 385 (JK 255). Aus dem Nachlass mit Ergänzungen* hrsg. von Detlev Jasper (Monumenta Germaniae Historica, Studien und Texte, 55), Hahnsche Buchhandlung, Hannover 2013, ss. XIV, 136

Klaus Zechiel–Eckes od dłuższego czasu zapowiadał edycję krytyczną dekretalu z incipitem *Directa ad decessorem* (JK 255), najpierw samodzielnie, a następnie wspólnie z teologiem i filologiem klasycznym Christianem Hornungiem, który opublikował osobno komentarz historyczno-filologiczny (zob. Ch. Hornung, *Directa ad decessorem. Ein kirchenhistorisch–philologischer Kommentar zur ersten Dekretale des Siricius von Rom* [Jahrbuch für Antike und Christentum, Erg.–Bd. Kleine Reihe, 8], Münster 2011). Po niespodziewanej śmierci K. Zechiel–Eckesa (23 II 2010), kierownika Katedry Historii Średniowiecznej Uniwersytetu w Kolonii (od 2004 r.), wydanie JK 255 do druku przygotował i uzupełnił Detlev Jasper, emerytowany pracownik naukowy MGH.

Kwestia najstarszego dekretalu papieskiego pozostaje wciąż nierozstrzygnięta, ponieważ w historiografii od dawna toczy się spór o charakter i przyporządkowanie dekretalu czy raczej kanonów synodu *Ad Gallos episcopus* (JK po nr 285) do pontyfikatu Damazego I (366–384), Syrycjusza (384–399), albo Innocentego I (401/402–417) (zob. moją recenzję: U. Reutter, *Damasus, Bischof von Rom (366–384). Leben und Werk*, Tübingen 2009 — Przegl. Hist., 101, 2010, s. 282 n., gdzie omówiona wcześniejsza literatura). K. Zechiel–Eckes nie wnikając w istotę tego sporu, milcząco przyjął, że pierwszym, bezspornym dekretalem papieskim był długi list Syrycjusza do Himeriusza, biskupa Tarragony z 10 II 385 r. (s. 6, przyp. 22). JK 255 był wydawany od XVI w. do XX w. ponad trzydzieści razy, ale dopiero K. Zechiel–Eckes dokonał edycji krytycznej na podstawie wyselekcjonowanych 43 rękopisów, reprezentujących 20 zbiorów prawa kanonicznego z V–IX w. Swoje wydanie zaopatrzył w równoległe tłumaczenie niemieckie. Edycję wieńczą skrowidze wyrazów łacińskich, nazw geograficznych, postaci historycznych, papieskich listów, rękopisów, soborów i synodów oraz zbiorów prawa kanonicznego. K. Zechiel–Eckes wraz ze swoim również przedwcześnie zmarłym fryburskim mistrzem, Hubertem Mordkiem, należeli do grona rzadkich specjalistów — edytorów (wczesno)średniowiecznych źródeł normatywnych. Dobrze się stało, że ze spuścizny obu uczonych wydano jednocześnie *Admonitio generalis* Karola Wielkiego z 23 III 789 r. (MGH Fontes iuris Germanici antiqui in usum scholarum separatim editi, 16, Hannover 2012). Natomiast w omawianej książce należało usunąć zapowiadany artykuł H. Mordka (s. 29, przyp. 94: *The Earliest Latin Corpus canonum*), który ostatecznie nie ukazał się drukiem w: *The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500*, eds. W. Hartmann and K. Pennington (History of Medieval Canon Law, [4]), Washington, D.C. 2012.

P.N.

Witold Wojtowicz, *Tarda loquendi facultas — tożsamość tzw. Galla Anonima w kontekście listów i epilogów „Gestów”, „Pamiętnik Literacki”, 104, 2013, z. 3, s. 5–38*

Artykuł stanowi istotny głos w dyskusji o wykorzystaniu warsztatu retorycznego przez średniowiecznych historyografów. Przyglądając się słownictwu i strukturze listów dedykacyjnych oraz epilogów z kroniki Galla Anonima, Autor pokazuje mechanizmy i sposoby stosowania topiki przez literata przełomu XI/XII w., a także konsekwencje, jakie z tego płyną dla współczesnego badacza. Tłem tych rozważań jest debata nad tożsamością kronikarza, czerpiąca przeciw główne argumenty przede wszystkim z analizowanego w artykule materiału.

Przebadanie przez W. Wojtowicza zawartych w listach informacji na temat *causa scribendi*, podstaw powstania dzieła lub samego jego twórcy dowiodło wysokiej samoświadomości poetyckiej kronikarza. Autor podważył jednocześnie wiele z tez dotyczących tożsamości Galla Anonima, które dotychczasowi badacze wysunęli bez zrozumienia mechanizmów tworzenia tak skonwencjonalizowanej wypowiedzi, jak analizowana w artykule. Pozytywnym efektem tej części badania jest uchwycenie przesłanek mówiących o pochodzeniu kronikarza z dostojnego rodu. Z kolei rozważania nad postulowaną przez Galla Anonima reprodukcją oralną dzieła wskazują na dokonanie przez niego nie tylko świadomej fikcjonalizacji figury własnej osoby, lecz także skonwencjonalizowania sytuacji przekazu, a w konsekwencji powołania fikcyjnego audytorium czytelników i słuchaczy. Wreszcie analiza struktury listu III daje Autorowi artykułu asumpt do postawienia tezy o uszkodzenia tekstu na jednym z etapów tradycji rękopiśmiennej, w efekcie czego z treści dzieła mogło zostać usunięte imię autora.

N.G.

Jerzy Żmudziński, *Relikwiarz św. Błażeja fundacji króla Czech i Polski Wacława III z 1306 r. w zbiorach hiszpańskich*, w: *Visibilia et invisibilia w sztuce średniowiecza. Księga poświęcona pamięci Profesora Kingi Szczepkowskiej-Naliwajek*, red. Artur Badach, Monika Janiszewska, Monika Tarkowska, Stowarzyszenie Historyków Sztuki — Oddział Warszawski, Warszawa 2009, s. 429–440

Wśród kolekcji relikwii zgromadzonych w kościele św. Wawrzyńca w Eskuriale znajduje się grupa kilku relikwiarzy, które należy wiązać z Wacławem III. Twórcą tej kolekcji był Filip II, a wspomniane relikwiarze uzyskał on w 1572 r. od cesarza Maksymiliana II Habsburga. Dwa ze wspomnianych relikwiarzy (ramienia św. Jana, ramienia św. Maurycego) już nie istnieją, zachowały się za to do dzisiaj relikwiarz ramienia św. Aleksego i (omówiony w artykule) relikwiarz na kości św. Błażeja. Na relikwiarzu znajdują się dwie plakietki. Jedna z nich przedstawia króla klęczącego przed świętym, druga — samego króla. Na relikwiarzu

znajduje się także plakietka z napisem: „HOC BRACHIVM SANCTI BLASII FECIT ORNARI WENCESLAVS TERCIVS BOEMIE ET POLONIE REX ANNO REGNORVM SVORVM PRIMO” (odczyt za Autorem artykułu). Jak już wspomniałem, w końcu XVI w. relikwiarz ten (wraz z trzema pozostałymi, z których przynajmniej jeden zawierał podobny napis) trafił do Hiszpanii najprawdopodobniej z Czech. Autor uważa, że „mamy do czynienia z zespołem darów przygotowywanych na zlecenie młodego władcy przed wyprawą do Polski, a konkretnie do Krakowa. Zapewne relikwiarze przeznaczone były dla co znaczniejszych świątyń stolicy państwa lub dla świątyń innych miast Małopolski. Nagła śmierć Wacława III przed osiągnięciem ziem jego drugiego królestwa spowodowała, że relikwiarze nigdy nie osiągnęły swojego miejsca przeznaczenia” i pozostały na dworze królów czeskich (s. 434). Hipoteza ta warta jest osobnego rozważenia. Z całą pewnością, przy analizie rządów czeskich władców w Królestwie Polskim, należy wziąć pod uwagę wspomniane relikwiarze. Każde nowe, nawet najdrobniejsze, źródło oświetlające panowanie Wacławów może być dla polskiego historyka bardzo cenne.

P.W.

Giovanni Boccaccio, *O słynnych kobietach*, przełożyli i opracowali Piotr Bańkowski, Inga Grześczak, Agnieszka Szopińska, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Biblioteka Renesansowa, t. 3, Warszawa 2013, ss. 645

O ile *Dekameron* wszedł na stałe do kanonu literatury europejskiej, o tyle powstałe w późniejszej fazie życia Boccaccia kolekcje biograficzne: *De casibus virorum illustrium* i *De mulieribus claris* (ok. 1361–1375) stanowią od dawna jedynie szacowne świadectwa jego erudycji i pasji. Pomijając wszelkie inne aspekty, trzeba uznać, że tak *Dekameron*, jak również *O słynnych kobietach*, podobnie zresztą jak niektóre inne utwory Boccaccia, wpisują się w niezwykle w XIV i XV w. aktualną dysputę o kobietach oraz ich miejscu w życiu mężczyzn i w społeczeństwie. Chociaż stanowisko Boccaccia w tej kwestii nie jest w pełni konsekwentne i trudno o sąd kategoryczny, nie ulega wątpliwości, że nie był on do kobiet zbyt przychylnie nastawiony. Nietrudno się o tym przekonać wertując 104 przeważnie krótkie sylwetki „słynnych kobiet”, po raz pierwszy udostępnione w pełnym polskim przekładzie (kilka z nich zostało już przetłumaczonych i opublikowanych w 2005 r. na łamach „Meandra” przez Włodzimierza Olszańca).

Znaczenie zbioru, moźolnie i z przerwami układanego przez autora, polega na tym, że jest to pierwszy, a przynajmniej pierwszy zachowany, przykład kolekcji żywotów niewieścich, podczas gdy podobne zbiory dotyczące „sławnych mężów” były, jak wiadomo, znane już w starożytności. Dzieło Boccaccia, którego znaczenie poznawcze obecnie ma charakter wyłącznie erudycyjny, w dziesięcioleciach po jego powstaniu cieszyło się dużym uznaniem jako źródło wiadomości historyczno-mitologicznych. W przeważającym stopniu obejmuje ono postacie (w naszym rozumieniu) mitologiczne (przy czym nie brak zabiegów „korygujących”

pogańskie mity w duchu chrześcijańskim, gdy np. Boccaccio domyśla się, że byk uważany przez naiwnych pogan za Zeusa, który miał porwać Europę, był po prostu elementem wystroju statku korsarskiego). Znaczny jest także udział postaci biblijnych, podczas gdy postaci ściśle historycznych jest niewiele, a i one dotyczą głównie dziejów starożytnych. Pań średniowiecznych jest niewiele, wśród nich odnajdujemy „Angielkę” papieżycę Joannę, a także cesarzową bizantyjską Irenę, Konstancję cesarzową i królową Sycylii i Joannę królową (nominalną) Jerozolimy i Sycylii. Wśród postaci antycznych odnajdujemy poetki Safonę i Probę. Zastanawia całkowite pominięcie świętych chrześcijańskich. Niemal wszystkie informacje Boccaccio zaczerpnął z Pisma Świętego i od autorów antycznych oraz średniowiecznych, nie bardzo troszcząc się o ścisłość historyczną, często modyfikując informacje i zaopatrując „biogramy” w interesujące, choć na ogół dość monotonne komentarze, głównie o charakterze moralizatorskim.

Polską dwujęzyczną edycję (sporządzoną na podstawie krytycznej dwujęzycznej edycji Vittoria Zaccarii z 10 tomu *Tutte le opere di Giovanni Boccaccio*, Milano 1967) poprzedzono interesującą, choć może nieco zbyt zwięzłą (s. 11–29) i przez to pozostawiającą na uboczu niektóre sprawy nieobojętne dla poznania i oceny dzieła Boccaccia, przedmową pióra Ingi Grześczak. Tekst znajduje się na stronach 32–621 (łaciński po lewej, równoległy polski po prawej stronie). Za każdym razem podano nazwisko tłumacza. Komentarz jest bardzo oszczędny, ale instruktywny, dotyczy głównie źródeł, na którym poeta się oparł w danym biogramie, ale zawiera także często dodatkowe informacje. Bardzo, niestety, skąpa bibliografia zajmuje strony 623 n. Po niej następuje wykaz skrótów oraz dwa indeksy: osobowy i geograficzny.

Odnosząc się z uznaniem kolejną pozycję z przygotowanej przez Instytut Filologii Klasycznej Uniwersytetu Warszawskiego pod redakcją Włodzimierza Olszańca i Krzysztofa Rzepkowskiego „serii przekładów z łacińskojęzycznej literatury włoskiego renesansu”, podkreśliły jej dojrzałą koncepcję (edycje dwujęzyczne, pozycje ważne i pionierskie na gruncie polskim) i staranność edytorскую. Dodajmy, że omawiany tom poprzedziły *Humanistyczne żywoty filozofów starożytnych* (przekład zbiorowy) i Francesco Petrarci *Pisma podróżnicze* (przekład i opracowanie W. Olszaniec), a jako następną (IV) pozycję zapowiedziano Lorenzo Valli *O donacji Konstantyna* (w przekładzie i opracowaniu Konrada M. Kokoszkiewicza).

J.S.

Tomasz Mika, „Kazania świętokrzyskie” — od rękopisu do zrozumienia tekstu, Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM, 2012, ss. 244

Książka Tomasza Miki, podsumowując wyniki najnowszych badań, otwiera kolejny etap dyskusji nad tekstem *Kazań świętokrzyskich*. Autor odnosi się do stosunkowo rzadko i niewyczerpująco opisywanych właściwości tekstu, wykorzystując metody i narzędzia badawcze stosowane w paleografii, retoryce, językoznawstwie oraz edytorstwie. Wychodząc z założenia, że ma do czynienia z tekstami

zróżnicowanymi wewnątrznie i wielowarstwowymi, Autor rozważa problemy dotyczące autorstwa (w tym roli kopisty/kopistów) oraz relacji między poszczególnymi zapisami. Zagadnienie różnic między zachowanymi fragmentami kazań zostało potraktowane jako odrębny problem badawczy. Odmienności między przetrwałymi urywkami kazań ujawniają się na wielu poziomach tekstu i odnoszą się do wielkości zachowanych fragmentów, funkcji łaciny oraz sposobu zastosowania znaku paragrafu. Różnice zauważalne są także w zakresie kroju pisma, kompozycji i struktury poszczególnych kazań oraz ilości tekstu łacińskiego.

Autor zwraca uwagę na fundamentalne znaczenie postrzegania *Kazań* jako kopii wcześniej powstałego rękopisu. W świetle najnowszych ustaleń kopista modyfikował tekst, świadomie wprowadzał interpunkcję, system znaków oraz sprawdzał tekst po napisaniu. Nowe perspektywy badawcze otwiera także analiza łacińskich partii w tekście. Dwujęzyczność implikuje bowiem pytania o krąg odbiorców, przeznaczenie, przynależność do kręgu kulturowego itp. Kolejne rozdziały poświęcone zostały interpunkcji, funkcji kropek, paragrafów i wielkich liter, a także strukturom retorycznym i retoryczno-składniowym. Metodą pracy był ogląd i omówienie wszystkich znaków pod kątem ich miejsca w strukturze tekstu oraz w kontekście graficznym.

Autor wskazuje na ścisły związek między zastosowaniem znaków i interpunkcji, a przygotowaniem tekstu do wygłoszenia. Udowadnia także, że fragmenty łacińskie mają charakter notatek wymagających dalszego opracowania. Uznając wielowarstwowość *Kazań* T. Miki wskazuje na znaczącą rolę kopistów, w tym szczególnie ostatniego, który uzupełniał tekst o glosy i odpowiednio go zredagował w celu dalszego wykorzystania w lekturze i mowie. Kopista, zapewne w obawie przed wizytacją, w pośpiechu przygotował kolekcję *sermones*, co tłumaczy zauważalną skrótowość, brak wykończonych incipitów, niedopracowanie łacińskich fragmentów i nieprecyzyjność cytatów. Ta końcowa teza T. Miki jest w pełni przekonująca. Całość zamyka aneks, będący nową propozycją edytorскую, korzystającą z transkrypcji z 2009 r., ale uwzględniającą także edycję z 1934 r. Książka jest godna polecenia ze względu na wagę tematu, jasność wykładu oraz wskazanie nowych możliwości i kierunków dalszych dociekań.

B.W.

Politikátörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522–1523), Közzéteszi: Norbert C. Tóth, A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 50, Budapest 2010, ss. 290; Documenta ad historiam familiae Bátori de Ecsed spectantia I. Diplomata 1393–1540, Közzéteszi: Richárd Horváth — Tibor Neumann — Norbert C. Tóth, Szerkesztette: Norbert C. Tóth, A nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai 67, Nyíregyháza 2011, ss. 407

Omawiane publikacje są efektem, zainspirowanych przez Pétera Németha, ponad pięcioletnich badań autorów nad średniowiecznymi dziejami wywodzącej się z Ecsedu,

gałęzi rodu Batorówch. Pierwszym rezultatem prowadzonych prac było opublikowane w 2010 r. dzieło Norberta C. Tótha, zbierające dokumenty dotyczące historii politycznej w pierwszym okresie sprawowania przez palatyna Stefana Batorego z Ecsedu namiestnictwa królestwa Węgier, to jest między 14 II 1522 a 27 IV 1523 r. (czasami wykraczając poza podane ramy chronologiczne).

Kodeks podzielony jest na dwie nierówne części. W pierwszej, większej, zawarte są listy i dokumenty różnych wystawców (205, w tym dwa fałszyfikaty), dotyczące szeroko pojętych dziejów politycznych. Dokumenty wydane są według wzorca podobnego do zastosowanego w kodeksie Zapolyów (zob. niżej): numer dokumentu, data i miejsce wydania (w języku węgierskim), krótki regest (także w języku węgierskim), podstawowe informacje archiwalne i — o ile był on już wcześniej wydany — także bibliograficzne, tekst listu lub dokumentu w języku oryginału. W tekście nie ma właściwie żadnych przypisów rzeczowych, ani tekstowych, gdziekolwiek rozwiązane są daty kalendarza kościelnego. Część druga zawiera ważne dla tego okresu zachowane źródła rachunkowe (13), np. rachunki wydatków dworu palatyna w 1522 r. Całość poprzedzona jest wstępem w języku węgierskim i niemieckim oraz wykazem skrótów i wykorzystanych źródeł. Kodeks uzupełnia indeks nazw geograficznych, osób i rzeczowy (w języku węgierskim) oraz wykaz sygnatur archiwalnych.

Drugim owocem wspomnianych wyżej badań jest wydana w 2011 r. przez trójkę badaczy: Richárda Horvátha, Tibora Neumanna, Norberta C. Tótha publikacja *Documenta ad historiam familiae Batori de Ecsed spectantia I. Diplomata 1393–1540*, będąca: „decydującym momentem w ponad pięcioletnich badaniach nad ecsedzką gałęzią rodu Batorówch” (s. 19). Archiwa obu gałęzi Batorówch (Ecsed i Somlyó) nie dotrwały do naszych czasów w całości. Gałąź z Somlyó miała więcej szczęścia i część jej dokumentów wydano razem z dokumentami rodu Bánffy. Gałąź z Ecsed niestety nie doczekała się uwagi archiwistów i badaczy. Autorzy podjęli się więc zadania wirtualnego odtworzenia archiwum Batorówch z Ecsedu. Niniejsza publikacja jest początkiem tej pracy. Autorzy ograniczyli się do wydania przede wszystkim dokumentów poświadczających stan posiadania majątkowego ecsedzkich Batorówch — a i to nie wszystkich. Kodeks zawiera 295 pozycji wydanych według wzorca przyjętego w wyżej opisywanej publikacji. Podobnie jak tam brak jest aparatu krytycznego, sporadycznie pojawiają się przypisy tekstowe i rozwiązania dat kalendarza kościelnego. Dzieło zawiera wstęp (w językach węgierskim, rumuńskim i angielskim), wykaz skrótów oraz wykorzystanych źródeł. Na końcu znajdujemy indeks osobowo-geograficzny (niestety także tylko po węgiersku, co utrudnia korzystanie z niego osobom nie znającym tego języka) oraz wykaz sygnatur archiwalnych. Obie opisywane tu pozycje są dostępne on-line: <<https://tti.academia.edu/TiborNeumann/Books>> <<https://medievalia.academia.edu/NorbertTóth>> [dostęp: 25.06.2014].

M.Z.

A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526) / Documenta Szapolyaiana I. Epistulae et litterae (1458–1526), Közreadja/ Edited by Tibor Neumann, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2012, ss. 592, il. I–XVI

Badacze historii późnośredniowiecznych Węgier wzbogacili się o nową, bardzo wartościową publikację źródłową. Tibor Neumann z Instytutu Historii, Centrum Badań Humanistycznych Węgierskiej Akademii Nauk wydał pierwszy tom listów i dokumentów jednej z najpotężniejszych i najbardziej znaczących rodzin tego okresu na Węgrzech — Zápolyów. W omawianym dziele otrzymujemy 636 listów i dokumentów, wystawionych przez członków rodziny, z okresu ok. siedemdziesięciu lat (1458–1526), tj. czasu od momentu objęcia przez Emeryka Zápolyę urzędu podskarbiego Królestwa Węgierskiego (*thesaurarius regni Hungariae*) aż do wstąpienia na tron królewski Jana Zápolyi. Zasięg geograficzny tomu obejmuje głównie obecną Chorwację, Słowację, Siedmiogród (obecnie w Rumuni) oraz Austrię, Czechy, Polskę, Ukrainę i Serbię.

Tom zawiera następujące rodzaje źródeł: a) listy; b) nadania dla miast i osad znajdujących się w posiadaniu rodziny (przede wszystkim dla Kieżmarku i Debreczyna); c) dokumenty natury ekonomicznej, dotyczące posiadłości rodzinnych (przede wszystkim ośrodków włości); d) nadania (nominacje) związane z prawem patronatu; e) nadania dla *familiares* oraz różnych instytucji kościelnych. Zainteresowani badacze znajdą tu informacje na temat m.in. wojen prowadzonych w latach sześćdziesiątych XV w. w północno-wschodnich Węgrzech, szerokiego wykorzystywania zagranicznych najemników, wojen o sukcesję w latach 1490 i 1492, powstania księcia Jana Korwina w 1496 r., krótkiej wojny niemiecko-węgierskiej w 1506 r., urzędowania Jana Zápolyi jako wojewody siedmiogrodzkiego itd. Spośród bardzo bogatej spuścizny archiwalnej Zápolyów Autor, jak zaznaczył we wstępie, celowo pominął dokumenty sądowe członków rodziny wystawiane przez nich jako: palatyn Królestwa Węgier (Emeryk 1486–1487, Stefan 1492–1499), bądź wojewoda Siedmiogrodu (Jan 1510–1526) oraz dokumenty kościelne wystawione przez Mikołaja Zápolyię, biskupa Siedmiogrodu (1462–1467).

Wydane dokumenty poprzedza wstęp (w języku węgierskim i angielskim) oraz wykaz użytych skrótów, będący jednocześnie spisem wykorzystanych źródeł archiwalnych, wydawnictw źródłowych i literatury. Listy i dokumenty publikowane są *in extenso* według następującego wzorca: 1) numer dokumentu, 2) miejsce i data wydania (w języku węgierskim), 3) krótki regest (w języku węgierskim), 4) informacje dotyczące dokumentu (materiał, rodzaj pieczęci, stan zachowania, sygnatura archiwalna, wydania itp.) 5) tekst właściwy, 6) aparat krytyczny pod tekstem (nie obejmujący niestety identyfikacji osób i miejscowości, a jedynie przypisy odnoszące się do samego brzmienia tekstu). Publikację kończy bogaty indeks sporządzony w języku łacińskim, podzielony na trzy części: *index locorum et personarum*, *index rerum* i *index vocum vulgarium* oraz spis aktualnych sygnatur archiwalnych dokumentów wraz z odpowiadającymi im numerami w niniejszej publikacji. Na

końcu wydawca umieścił szesnastostronicowy aneks z kolorowymi ilustracjami przedstawiającymi wybrane listy, dokumenty i pieczęcie oraz przykłady podpisów członków rodziny Zapolyów.

Większość wydanych tu listów i dokumentów została zdigitalizowana i dostępna jest *on-line* na stronach Węgierskiego Archiwum Krajowego w Budapeszcie (zarówno dokumenty z archiwum, jak i fotokopie dokumentów z archiwów spoza Budapesztu): <www.mol.arcanum.hu/dldf> [dostęp: 23.06.2014], strona dostępna jest także w jęz. angielskim i niemieckim. Na temat publikacji cyfrowych źródeł średniowiecznych z terenu dawnych Węgier, wg stanu z wiosny 2011 r., zob. S.A. Sroka, *Elektroniczne edycje średniowiecznych źródeł węgierskich*, w: *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, red. W. Bukowski, T. Jurek, t. 2, Kraków 2012, s. 1331–1340.

M.Z.

Silesia Picta. Veduty slezských měst a staré mapy Slezska / Panoramy miast śląskich i mapy Śląska. Katalog wystawy. Wydaly: Vědecká knihovna v Olomouci, Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Emanuela Smolki w Opolu, Olomouc 2011, ss. 176

Współpraca nawiązana w 2010 r. między Biblioteką Naukową w Ołomuńcu (Vědecká knihovna v Olomouci) a Wojewódzką Biblioteką Publiczną im. Emanuela Smolki w Opolu już w kolejnym roku przyniosła znaczące owoce — wystawę, której prezentowane wydawnictwo jest trwałą dokumentacją. Ten pięknie wydany dwujęzyczny katalog,

właściwie album, otwiera *Úvod / Wstęp* pióra dyrektorów obu placówek, Jitki Holáskovej i Tadeusza Chrobaka (s. 6 n.) oraz przedmowa *Česko-polské fórum / Forum Polsko-Czeskie* Lubomíra Novotného i Miloša Korhoňa (s. 8 n.). Przedmiot katalogu prezentują dwa artykuły wprowadzające: Jiřígo Glonka *Staré mapy Slezka do poloviny 18. století* (s. 10–13) / *Dawne mapy Śląska do połowy XVIII wieku* (s. 14–17) oraz Mirosławy Koćwin *Veduty slezských měst* (s. 18–23) / *Panoramamiast śląskich* (s. 24–29). Katalog obejmuje 72 obiekty uszeregowane chronologicznie w dwóch kategoriach: 42 mapy, poczynając od mapy Europy Środkowej z wydanej w 1507 r. *Geografii* Klaudiusza Ptolemeusza po *Kościelną mapę księstwa śląskiego* z 1896 r. oraz 30 wedyt, od widoku Nysy z *Kroniki świata* Hartmanna Schedla (1493) po staloryt z 1887 r. przedstawiający Opole. Każde hasło obejmuje — umieszczone na stronie parzystej — szczegółowe dane katalogowe, dwujęzyczny opis druku i jego reprodukcję, a na stronie nieparzystej reprodukcję wybranego fragmentu. Liczba wedyt jest większa niż może to sugerować układ katalog, a zwłaszcza podział typologiczny zaprezentowanych druków, ponieważ część map zostało ozdobionych widokami miast z prezentowanego na nich obszaru.

Na wystawie — a tym samym w katalogu — zaprezentowano 47 kart z VK w Ołomuńcu i 25 z WBP w Opolu. Ta dysproporcja nie może dziwić, ponieważ w Ołomuńcu zgromadzono uznawaną za jedną z ważniejszych kolekcji historycznych w Republice Czeskiej. Katalog rejestruje jedynie wybrane druki, więc nie może zastąpić pełnej kwerendy w obu bibliotekach, ale daje wstępny obraz ich bogatych zbiorów, zachęcający do podjęcia szczegółowych poszukiwań.

W.M.